

‘Moppen tappen’

Over moppen, sociale achtergrond en humoristische communicatiestijlen

Hoe belangrijk een gedeeld gevoel voor humor is, wordt pas duidelijk op het moment dat het ontbreekt. Het is bijna onmogelijk om een verstandhouding op te bouwen met iemand die jou nooit aan het lachen maakt, die nooit lacht om de grappen die je probeert te maken of nog erger: die wel probeert om grappig te zijn, maar steeds de verkeerde grappen maakt. Maar weinig dingen zijn zo pijnlijk als een poging tot humor die door de rest van het gezelschap niet wordt gewaardeerd. Humor – de succesvolle uitwisseling van grappen en gelach – fungeert in sociale relaties als maat voor wederzijds begrip en als signaal van goede bedoelingen.

Het maken van de juiste grappen op het juiste moment vereist een grote culturele kennis. Wat geldt als ‘leuke’ humor verschilt niet alleen van groep tot groep, maar is ook sterk afhankelijk van gelegenheid en gezelschap. In dit artikel zal ik ingaan op een type humor waarover de meningen zeer verdeeld zijn: de mop.¹ Moppen hebben echte liefhebbers – de spreekwoordelijke ooms op feestjes die ze de hele avond ‘uit hun mouw schudden’ – maar ook verklaarde tegenstanders. In bepaalde kringen geldt het vertellen van moppen als smakeloos en platvloers. Juist deze onenigheid maakt moppen een goed uitgangspunt voor het bestuderen van verschillen in waardering van humor in Nederland.

Door te kijken naar voorkeur en afkeer van moppen kan ook worden gezocht naar meer algemene mechanismen die een rol spelen bij de waardering van humor: hoe komt het dat mensen bepaalde vormen van humor wel, en andere juist niet leuk vinden? Via moppen is het bovendien mogelijk om zicht te krijgen op de voor onderzoekers zo moeilijk toegankelijke rol die humor speelt in normale interactie. Moppen zijn immers niet het domein van professionele humor-producenten, maar worden vooral verteld in alledaagse sociale situaties door ‘gewone mensen’.

De waardering van moppen is sterk gerelateerd aan de rol die het vertellen van moppen speelt in de communicatie tussen mensen. ‘Moppen tappen’ is een manier van communiceren die beter aansluit bij de communicatiestijl van bepaalde sociale groepen, en minder goed bij die van anderen. Bij de verklaring van verschillen in de waardering van moppen zal

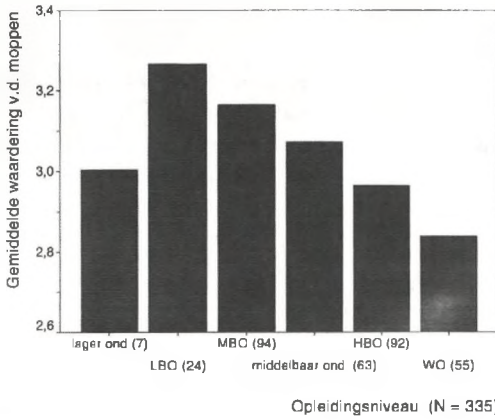
hier dan ook vooral worden ingegaan op de rol die communicatiestijlen spelen bij de waardering van moppen. Inhoud en onderwerp van de mop spelen eveneens een belangrijke rol bij de beoordeling ervan. Benaderingen gebaseerd op de inhoud van humor verklaren eerder de waardering van afzonderlijke grappen dan op de waardering van een geheel genre als de mop.

Sociale achtergrond en de waardering van moppen

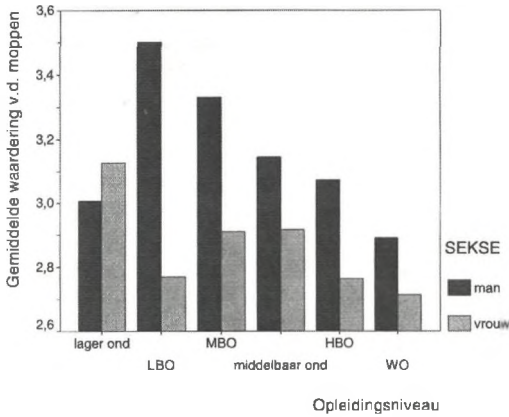
Voor dit onderzoek heb ik gekozen voor een combinatie van vragenlijsten en interviews. Kwantitatief onderzoek is de beste methode om verschillen tussen groepen in kaart te brengen. Dit geldt zeker voor die verschillen waar mensen zich niet van bewust zijn. Kwantitatieve methoden geven echter geen inzicht in de redenen en de achtergronden van deze verschillen. Hiervoor zijn kwalitatieve methodes aanzienlijk geschikter. Interviews bieden niet alleen de mogelijkheid om mensen te vragen naar de redenen voor wat ze doen, maar bieden ook beter zicht op de mechanismen die verschillen tussen groepen in stand houden. Kwantitatieve en kwalitatieve methoden geven dus antwoord op verschillende soorten vragen: interviews zijn de beste methode om iets te weten te komen over betekenis van een verschijnsel; survey-onderzoeken zijn een aanzienlijk betere methode om naar de verspreiding van een verschijnsel te kijken.

Het vragenlijst-onderzoek werd uitgevoerd onder een aselechte steekproef van de Nederlandse bevolking. In deze vragenlijst werd mensen gevraagd 35 moppen te beoordelen. Deze 35 moppen waren een zo divers mogelijk selectie uit de duizenden moppen die ik de afgelopen jaren heb verzameld: het ging om seksuele grappen, etnische grappen, zieke grappen, joodse grappen, grappen over voetbal, blondjes, homoseksuelen, kinderen, boeren, vertegenwoordigers, dronkaards, godsdienst en het koningshuis. Ook werd de respondenten gevraagd aan te geven hoe grappig zij een aantal komieken en cabaretiers vonden, en hoe grappig zij een aantal humoristische televisieprogramma's vonden. De vragenlijst werd ingevuld door 340 van de 1500 aangeschreven personen. Dat is een (lage) respons van 22,7%.²

Uit de statistische analyse bleek dat de beoordelingen van de moppen uit de lijst met elkaar correleerden.³ Met andere woorden: als iemand één mop leuk vond, vond hij de meeste andere moppen ook leuk. Dit wijst erop dat mensen niet alleen afzonderlijke moppen meer of minder grappig vinden, maar dat ze ook een meer of minder duidelijke waardering hebben voor moppen in het algemeen. Dit bevestigt het vermoeden dat mensen in het

Figuur 1. Gemiddelde waardering van moppen in vragenlijst, uitgesplitst naar opleidingsniveau.

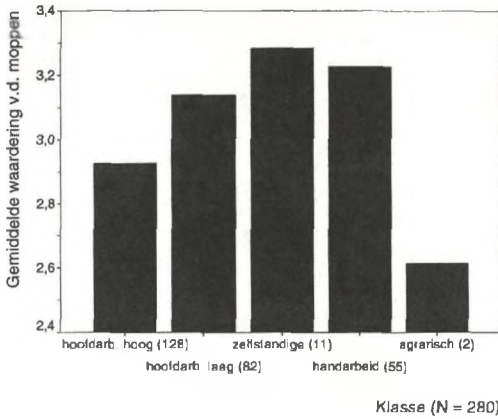
Figuur 2 Gemiddelde waardering van de moppen in de vragenlijst, uitgesplitst naar opleidingsniveau en sekse.

geval van moppen een voorkeur of afkeer hebben voor het genre als geheel, niet zozeer voor afzonderlijke moppen.

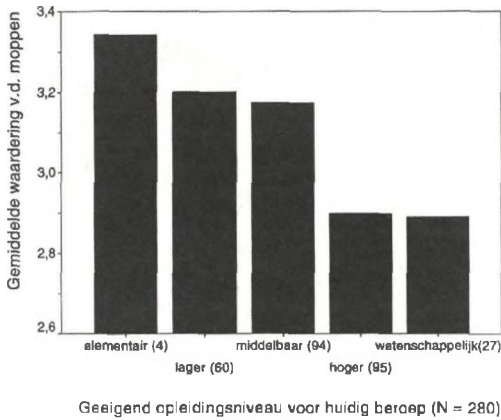
Twee typen moppen leken hierop enigszins een uitzondering te vormen: zowel de absurde grappen als de meer 'kwetsende' grappen (over minderheden, de dood van Diana) correleerden minder duidelijk met de andere moppen. Deze grappen werden bovendien significant lager beoordeeld dan andere grappen. In het geval van de kwetsende grappen werd dit verschil met de andere grappen voornamelijk veroorzaakt door de sterk variërende beoordeling van de grofheid van deze grappen, die weer sterk samenhang met leeftijd. Maar zelfs de beoordeling van deze absurde en kwetsende moppen correleerde met de beoordeling van de meeste andere moppen. Zelfs hiervoor geldt dus: als iemand een van deze moppen leuk vond, is de kans groot dat hij de andere, neutralere of minder absurde grappen ook leuk vond.

De waardering van de moppen in de vragenlijsten bleek samen te hangen met klasse en sekse: mannen vonden moppen aanzienlijk leuker dan vrouwen, en hoger opgeleiden vonden de moppen aanzienlijk minder grappig dan lager opgeleiden.⁴ De gemiddelde score van mannen was 3,17 op een vijf-puntsschaal, de score van vrouwen was 2,84.⁵ Dit verschil was statistisch significant ($p < 0,001$). Het vaststellen van het verband tussen klasse en de waardering van de aangeboden moppen is minder eenvoudig, omdat klasse minder eenvoudig te klassificeren is dan sekse. De eenvoudigste maat voor klasse is opleidingsniveau. Variantieanalyse (ANOVA) wees uit dat er significante verschillen zijn tussen respondenten met verschillende opleidingsniveaus: hoe hoger opgeleid, hoe minder waardering voor moppen. In figuur 1 zijn de gemiddelde waarderingen voor deze moppen weergegeven; in figuur 2 staan dezelfde cijfers nogmaals, nu uitgesplitst naar sekse. De score bij de groep met alleen lager onderwijs is opvallend laag, maar verschilt niet significant van de andere scores: het gaat hier namelijk om zeven personen.

Er is een aantal bezwaren tegen het gebruik van opleidingsniveau als een maat voor klassepositie. Het belangrijkste bezwaar is dat opleidingsniveau geen rekening houdt met verschillen in mobiliteit na de opleiding. Een ander bezwaar is het gestegen gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking: ouderen zijn gemiddeld lager opgeleid dan jongeren, ook als ze hetzelfde werk doen. Om deze reden is ook gekeken naar twee andere maten voor 'klasse', gebaseerd op het huidige beroep. Figuur 3 toont de relatie tussen de waardering van de moppen en het 'meest geëigende opleidingsniveau' voor dit beroep (afkomstig van de CBS-beroepenclassificatie, CBS 1992). Deze indeling onderscheidt vijf niveaus, van elementair

Figuur 3. Gemiddelde waardering van de moppen in de vragenlijst, uitgesplitst naar klasse.

Figuur 4. Gemiddelde waardering van de moppen in de vragenlijst, uitgesplitst naar geëigend opleidingsniveau voor huidig beroep.

tot universitair niveau. Ook uit deze tabel blijkt een duidelijk verband tussen opleidingsniveau en de waardering van de moppen.

Figuur 4, eveneens gebaseerd op het huidige beroep, is een klassieke indeling in handarbeid, laag- en hooggeschoolde hoofdarbeid, zelfstandigen en boeren. Hiervoor is een versimpelde versie gebruikt van de classificatie van Erickson, Goldthorpe en Portocarero (Erickson e.a. 1979; Ganzeboom e.a. 1987b). Ook hier blijkt een verband tussen de waardering van de moppen en klasse. Er is een duidelijk, statistisch significant verschil tussen hogere hoofdarbeid aan de ene kant, en lagere hoofdarbeid en handarbeid aan de andere kant. De lage score bij de boeren zegt weinig: dit gaat om de score van twee personen. Dit verschil is dan ook niet statistisch significant.

Wel enigszins significant ($p < 0,1$) is de hoge score van de zelfstandige ondernemers. Ditzelfde patroon kwam ook naar voren in de interviews: middenstanders, ondernemers en andere zelfstandigen lijken een speciale voorliefde te hebben voor moppen. Dit lijkt verband te houden met de aard van hun werkzaamheden: het vertellen van moppen, en meer in het algemeen, een voorliefde voor humoristische communicatie, lijkt typerend voor mensen die in de handel zitten en zelfs voor hun familieleden. Later zal ik hier nog op terugkomen.

Een voor de hand liggende verklaring voor deze resultaten lijkt wellicht dat vrouwen minder van humor houden dan mannen, of dat hoger opgeleiden eenvoudigweg minder gevoel voor humor hebben dan lager opgeleiden. Dit blijkt echter niet uit de waardering van de komieken, cabaretiers en humoristische televisieprogramma's, waar ook naar gevraagd werd. Er werd geen verschil gevonden tussen sekse, klasse, en de gemiddelde score voor alle cabaretiers/komieken en voor alle tv-programma's. Zoals te verwachten werden wel duidelijke verbanden gevonden tussen sekse, klasse en de waardering van afzonderlijke komieken en programma's. Hoger opgeleiden hadden bijvoorbeeld significant meer waardering voor Wim T. Schippers, Jules Deelder of Arjan Ederveen dan lager opgeleiden. Mannen houden meer van *Jiskefet*, Youp van 't Hek of *Laurel and Hardy* dan vrouwen. Deze verschillende mensen houden niet meer of minder van humor: ze houden van verschillende soorten humor. De mop is blijkbaar een vorm van humor die het meest gewaardeerd wordt door mensen uit lagere klassen, en mannen. Hetzelfde geldt voor een komiek als André van Duin, of voor televisieprogramma's als *Flodder* of *Married with Children*.

Mannen, vrouwen en het vertellen van moppen

In de interviews kwamen de verschillen tussen mannen en vrouwen, hoger en lager opgeleiden nog sterker naar voren dan in de vragenlijsten. Ik heb in totaal 66 interviews gehouden over moppen en verschillen in de waardering van humor: 34 interviews met echte 'moppenliefhebbers' en 32 met een doorsnee van de Nederlandse bevolking.⁶ Bij het zoeken van de moppenliefhebbers werd bewust niet gezocht naar professionele komieken, maar naar amateurs die veel moppen kenden. Deze 'moppentappers' werden op verschillende manieren benaderd: een groot aantal van hen had deelgenomen aan de selectie van het RTL4-programma 'Moppentoppers', anderen reageerden op door mij geplaatste advertenties of traden als amateur-moppentappers op voor de radio. De andere groep die is geïnterviewd is een selectie van zeventien vrouwen en vijftien mannen uit de groep van 340 personen die de vragenlijst hadden ingevuld.

Van de 34 moppenvertellers waren er 31 mannen. Ondanks verwoede pogingen om meer vrouwelijke moppenvertellers te vinden, heb ik er niet meer dan drie kunnen vinden. Blijkbaar is moppen vertellen een tamelijk ongebruikelijke bezigheid voor vrouwen. Alle drie waren zij bovendien op een of andere manier een uitzondering: een vrouw was joods, een was Creools-Surinaams, en de derde was erg jong: zestien. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat in verschillende (sub)culturen in Nederland het wellicht iets minder ongebruikelijk is als vrouwen moppen vertellen. Zowel joden, Creolen als jongeren hebben in elk geval deels een eigen moppen-cultuur, afzonderlijk van de 'mainstream' Nederlandse moppen-cultuur.

Alle geïnterviewde moppenliefhebbers, zelfs de vrouwen, beschouwden het vertellen van moppen als iets dat vooral mannen doen of geacht worden te doen. De meesten zeiden dat ze moppen met name vertelden aan andere mannen, hoorden van andere mannen, en dit alles bij voorkeur ook in gezelschappen met alleen mannen. De meeste mannen (27 van de 31) vonden ook dat men 'voorzichtig' moet zijn met moppen als er vrouwen in de buurt zijn. Vrouwen worden geacht sneller geschokt of gekwetst te zijn door moppen. Dit geldt vooral voor 'schuine' moppen, maar alle moppen zijn potentieel aanstootgevend voor vrouwen. Dit betekende echter niet dat er nooit moppen worden verteld als er vrouwen in de buurt zijn, wel dat bepaalde moppen, of zelfs hele categorieën moppen vervallen in gemengd gezelschap. Ook leidt de aanwezigheid van een vrouw vaak tot het kuisen van het taalgebruik.

Ongeveer de helft van de geïnterviewde mannen (vijftien van de 31) was bovendien van mening dat het ook niet gepast was voor vrouwen om moppen te vertellen. Een vrouw die moppen vertelde vonden ze vaak wat

gênant. Een geïnterviewde merkte op dat een vrouw die moppen vertelde 'de kroon van haar hoofd aftrok': 'moppen vertellen past niet bij een dame' (kermisexploitant, 37). Een ander was wat diplomatieker: 'Moppen vertellen bij vrouwen is gewoon heel confronterend' (groothandelaar, 40). Dit geldt weer het sterkst voor 'schuine moppen': als een vrouw een dergelijke mop vertelt, wordt dat snel geïnterpreteerd als een teken dat 'een vrouw wat wil'. Maar ook 'nette moppen' kunnen vrouwen volgens veel geïnterviewden beter niet vertellen. Ook de vrouwelijke moppentappers waren zich er duidelijk van bewust dat ze door het vertellen van moppen soms hun 'reputatie' in gevaar brachten.

Naast dergelijke restricties voor vrouwen die verband houden met eer en fatsoen, was er voor sommige geïnterviewden nog een andere belemmering: een aantal moppenliefhebbers was van mening dat vrouwen geen moppen konden vertellen. Vrouwen beginnen met de clou, lachen voor de grap is afgelopen, zijn te verlegen, te voorzichtig, of te netjes, kortom: ze doen het verkeerd. Vrouwen zijn het hier overigens vaak ook wel mee eens: veel van de geïnterviewde vrouwen uit de tweede groep zeiden zelf ook dat ze geen moppen konden vertellen.

Moppen zijn in de ogen van deze moppenvertellers dus duidelijk een mannenzaak, en zoals zoveel zaken die te maken hebben met mannelijkheid en vrouwelijkheid, verknoopt met ideeën over eer en schaamte. Voor mannen valt eer te behalen aan het vertellen van een mop, voor een vrouw is het al snel een schande. Ondanks de sterk afgenomen machtsverschillen tussen mannen en vrouwen bestaan er verschillende normen voor mannelijk en vrouwelijk gedrag, ook op het gebied van humor en het vertellen van moppen. Dit lijkt echter wel langzaam maar zeker te verschuiven: de jongere geïnterviewden hanteerden in het algemeen minder strikte normen met betrekking tot vrouwen en het vertellen van moppen. Echter: ook zij zeiden moppen met name te vertellen aan andere mannen.

Ook in de interviews met de mensen die eerder de vragenlijst had ingevuld bleek dit verschil tussen mannen en vrouwen duidelijk: iedereen is zich er wel van bewust dat vooral mannen moppen vertellen. Opvallend in deze interviews was dat zelfs de vrouwen die hoge cijfers hadden gegeven voor de moppen zelf vaak geen moppen vertelden; de mannen die hoge gemiddelde beoordelingen hadden gegeven voor de moppen deden dit in het algemeen wel. Vrouwen waren bij voorkeur toevoorder, en zeiden vaak ook dat ze zelf niet zo goed waren in moppen vertellen. Een vrouw vertelde me dat ze altijd haar man namens haar moppen liet vertellen. Als er, bijvoorbeeld op een verjaardagsfeestje, moppen werden verteld, en zij wist een toepasselijke mop, dan fluisterde zij haar man de mop in zijn oor,

zodat hij hem kon vertellen. Vrouwen die van moppen houden, fungeren in het algemeen als publiek.

Uiteraard waren er onder de geïnterviewde vrouwen verschillende die totaal niet van moppen hielden: niet als verteller, en ook niet als publiek. De bezwaren die zij hadden tegen moppen zijn grofweg in te delen in drie categorieën. Om te beginnen noemden veel van hen moppen ‘voorspelbaar’. Ook vonden ze het vertellen van moppen ‘overdreven’ of ‘geforceerd’: een moppenverteller wil ‘de aandacht op zichzelf richten’ en ‘probeert leuk te zijn’. Het derde bezwaar was dat moppen ‘onpersoonlijk’ waren: de verteller heeft de mop niet zelf bedacht, en zegt met de mop ook niks over zichzelf. Een vrouw noemde moppen hierom een vorm van ‘geestelijke armoede’ (journaliste, 52). Bijna alle geïnterviewde vrouwen zeiden dat ze de voorkeur gaven aan spontane, zelf bedachte grappen en humoristische verhalen over eigen belevenissen – die zijn volgens hen minder voorspelbaar, geforceerd, of onpersoonlijk. Zoals straks duidelijk zal worden, lijken deze bewaren op de bezwaren van hoger opgeleiden tegen moppen.

Typerend is ook dat alle zeventien geïnterviewde vrouwen unaniem meldden dat ze geen moppen kunnen onthouden. In de afgelopen jaren hebben heel veel vrouwen, vaak in opvallend gelijke bewoordingen, mij verteld dat ze moppen ‘altijd meteen weer vergeten’. Gezien het feit dat vrouwen vooral geacht worden te luisteren naar de moppen van mannen, is dit buitengewoon efficiënt: ze zijn hierdoor het ideale, want eeuwig durende publiek. Dit wijdverbreide onvermogen om zich moppen te herinneren is niet alleen typisch voor vrouwen, maar ook voor hoger opgeleiden. Ik vermoed dat het deels een gevolg is van gebrek aan interesse, maar vooral van gebrek aan oefening. Het vertellen van moppen is niet alleen een voorkeur, maar ook een aangeleerde vaardigheid: een competentie waar mannen meer eer mee inleggen dan vrouwen.

Klasse en het vertellen van moppen

Mensen zijn zich gewoonlijk bewust van het verband tussen sekse en het vertellen van moppen. Voor klasseverschillen in de waardering van moppen geldt dit veel minder. Het merendeel van de 34 geïnterviewde moppenliefhebbers was lager opgeleid (slechts twee hadden een hogere beroepsopleiding gevolgd, twintig van hen hadden ten hoogste een opleiding op mavo-niveau) en afkomstig uit de arbeiders- of lagere middenklasse. Als ik tijdens de interviews suggereerde dat hoger opgeleiden, zoals mijn collega's op de universiteit, meestal niet zoveel moppen kenden of

vertelden, verraste dat hen nogal. Ze begrepen hieruit dat universiteitsmedewerkers niet van humor hielden, of dat ze saai en serieus waren. Voor hen stond het vertellen van moppen min of meer gelijk aan 'humor'. Slechts twee van de moppenvertellers waren zich er van bewust dat het vertellen van moppen iets met klasse te maken heeft. De geïnterviewden uit de steekproef reageerden vergelijkbaar: de meeste lager opgeleide respondenten waren verbaasd dat hoger opgeleiden zoveel minder waardering voor moppen leken te hebben.

De reacties van de hoger opgeleiden waren wat gevarieerder, maar in het algemeen was men was zich er meestal wel van bewust dat moppen populairder waren in 'andere kringen'. De meeste hoger opgeleiden zeiden dat ze simpelweg niet zo vaak moppen hoorden: ze verkeerden niet in een omgeving waarin veel moppen werden verteld. Dit gold zelfs voor die mensen die de moppen in de vragenlijst redelijk hoog beoordeeld hadden. De meest opvallende uitzondering was een arts, die zei al sinds zijn studententijd, en ook in zijn huidige werkkring, de EHBO-afdeling van een ziekenhuis, zeer regelmatig moppen te horen en te vertellen. De anderen hoorden in het algemeen slechts incidenteel een mop.

Erg rouwig waren ze daar niet om. Ondanks het feit dat ik geprobeerd had evenveel mensen te selecteren die wel van moppen hielden, als mensen die hier niet van hielden, was het merendeel van de geïnterviewde hoger opgeleiden (negen van de veertien) negatief over moppen. De meeste van hen vonden het vertellen van moppen nogal gênant – de gebruikelijke reactie op een vorm van humor die niet wordt gewaardeerd. In de interviews met hoger opgeleiden werden moppen omschreven als 'plat', 'vulgaire', 'simpel', 'voorspelbaar' en 'een geforceerde manier om de lachlust op te wekken', 'een manier om de aandacht op jezelf te vestigen', en typisch voor 'bouwvakkers' en 'buurtkroegen'. Moppen hebben duidelijk geen erg hoge status in deze groep. Deze reacties zijn tamelijk expliciete uitingen van klassedistinctie (Bourdieu 1984): moppen worden geassocieerd met 'lagere klasse' en het vertellen van dergelijke moppen wordt beschouwd als 'slechte smaak'.

Het is dan ook duidelijk dat iemand die in een dergelijke omgeving een mop vertelt zichzelf enigszins diskwalificeert. Dat wil echter niet zeggen dat in deze kringen nooit een mop verteld wordt. De bezwaren golden meestal niet de incidentele mop – niemand had daar per definitie bezwaar tegen – maar meer het echte 'moppen tappen': de langdurige uitwisseling van moppen. Ondanks de bezwaren is er niet zoiets als een absoluut verbod: in bepaalde situaties kunnen wel degelijk moppen worden verteld (tegen het einde van een feestje), en door middel van een ironische presentatie is het altijd mogelijk om de afkeuring voor te zijn. In het

algemeen geldt het vertellen van moppen echter als enigszins smakeloos, en wat gênant gedrag.

De mensen die zich hier het meest bewust van waren, waren de sociale stijgers in de groep geïnterviewden. Zij waren volstrekt niet verbaasd over mijn suggestie dat het vertellen van moppen iets te maken heeft met klasse. In totaal heb ik met vijf van hen gesproken, en zij waren zich er terdege van bewust dat de moppen die bij hun ouders thuis verteld werden niet erg geliefd of gepast waren onder hun huidige vrienden of collega's. Twee van hen (twee vrouwen) hielden nu helemaal niet van moppen – in tegenstelling tot hun ouders en broers en zussen. Zoals een van hen zei: 'Mijn universitaire opleiding heeft mij verpest voor moppen' (Ierares, 30). De drie anderen (twee mannen, een vrouw), zeiden dat ze wel van moppen hielden wanneer ze bij hun ouders waren, maar dat ze wisten dat ze deze moppen niet zo makkelijk konden vertellen tegen hun vrienden, collega's of echtgenoten. Allemaal hadden ze ontdekt dat onder hoger opgeleiden het vertellen van moppen niet alleen ongewoon was, maar ook 'niet hoort'.

Sekserollen en klasseculturen

Het contrast tussen het sekseverschil en het klasseverschil is opvallend: mensen zijn zich aanzienlijk meer bewust van de verschillen tussen mannen en vrouwen dan van de verschillen tussen hoger en lager opgeleiden. Deze afwezigheid van bewuste normen en regels, en zelfs de afwezigheid van bewustheid van de klasseverschillen – voornamelijk onder lager opgeleiden – wijst erop dat hier sprake is van een cultuurverschil. Mensen zijn zich vaak niet volledig bewust van hun cultuur: mensen in een moppencultuur beseffen niet altijd dat het vertellen van moppen niet zo gebruikelijk is in andere omgevingen, en ook degenen die niet in een dergelijke moppencultuur leven, zijn zich niet altijd bewust van de humor van anderen. De mensen die het meest geconfronteerd worden met deze culturele verschillen zijn uiteraard degenen die deze beide culturen kennen: de sociale stijgers.

Het vertellen van moppen maakt meer deel uit van de cultuur van lager dan van hoger opgeleiden. Dit onderscheid valt niet precies samen met een traditionele verdeling tussen hoofd- en handarbeid: de culturele grens lijkt in Nederland te lopen tussen de arbeiders- en lagere middenklasse (of lager en middelbaar opgeleiden) enerzijds, en de hogere middenklasse (hoger opgeleiden) anderzijds. Echter, klasseculturen binnen een maatschappij zijn niet onafhankelijk: de een wordt deels gedefinieerd in tegenstelling tot de andere. De hogere middenklasse probeert zich te onderscheiden van de cul-

tuur van de lagere klassen (Bourdieu 1984). Een van de 'wapens' van de hogere klassen is smaak: de macht om de voorkeuren van andere mensen te definiëren als minder waardevol dan de eigen. Dit blijkt ook duidelijk uit de uitspraken van hoger opgeleiden over moppen, die ik hierboven heb geciteerd: men doet enigszins laatsluitend over de humor van lager opgeleiden, noemt het 'plat' en vindt het enigszins pijnlijk om ermee geconfronteerd te worden. Deze expliciete afkeuring duidt erop dat hoger opgeleiden zich wel degelijk enigszins bewust zijn van dit culturele verschil in de waardering van humor; voor lager opgeleiden geldt dit aanzienlijk minder.

In dit opzicht verschillen klasseverschillen nogal van sekseverschillen. Hoewel verscheidene auteurs hebben beweerd dat er afzonderlijke mannen- en vrouwenculturen bestaan (bijvoorbeeld Maltz & Borker 1982; Tannen 1994) lijkt mij dit een weinig zinvolle benadering. Mannen en vrouwen in dezelfde klasse delen het merendeel van hun levens, en daarmee ook het merendeel van hun cultuur. Wel hebben mannen en vrouwen verschillende rollen en posities binnen dezelfde cultuur. In het geval van het vertellen van moppen (en meer in het algemeen humor) zijn sekserollen min of meer complementair: mannen vertellen moppen, vrouwen luisteren ernaar. Het feit dat moppenvertellers 'oppassen' met het vertellen van moppen als er vrouwen bij zijn, duidt er echter ook op dat het vertellen van moppen niet alleen een mannenrol is, maar ook hoort bij het domein van mannen (het café, de voetbalkantine en het 'kringetje' van de mannen op de verjaardagsfeestjes).

Onder lager opgeleiden zijn mannen- en vrouwendomeinen meer gescheiden dan onder hoger opgeleiden. In deze cultuur is dus vermoedelijk ook meer ruimte voor mannenbezigheden als het vertellen van moppen. Het is echter moeilijk om hier verdere bevestiging voor te krijgen: de Nederlandse sociologie laat het nogal afweten als het gaat om klassecultuur.⁷ Ook het feit dat de vrouwenemancipatie in de hogere klassen eerder en meer invloed heeft gehad dan in lagere klassen is wellicht een van redenen voor de beperkte populariteit van moppen in de hogere middenklasse: de veranderde verhouding tussen mannen en vrouwen heeft geleid tot een afnemend verschil tussen mannen- en vrouwenrollen en vermoedelijk ook tot een afkalving van mannendomeinen – en daarmee van de mogelijkheden, en wellicht ook de voorkeur, voor het vertellen van moppen.

De hier geschetste sekse- en klasseverschillen zijn uiteraard niet absoluut. Het gaat hier om meer algemene patronen, waarbinnen uitzonderingen zeer goed mogelijk zijn. Zeker sociale klassen zijn cultureel verre van homogeen. Onder de hoger opgeleiden is bijvoorbeeld een verschil in cultuur en levensstijl tussen de verschillende maatschappelijke sectoren (Van

de Werfhorst e.a. 1997; zie ook Ganzeboom 1987a), en dit is ook duidelijk terug te zien in de humor. Zo lijken moppen relatief populair in bijvoorbeeld de financiële en de medische wereld (zoals bijvoorbeeld de hierboven genoemde arts). In deze kringen staan moppen aanzienlijk meer in aanzien dan bijvoorbeeld in de universitaire wereld of de meer culturele sectoren. Dit onderscheid tussen sectoren loopt min of meer parallel aan het onderscheid dat Bourdieu (1984) heeft gemaakt tussen cultureel en economisch kapitaal: grofweg kan gezegd worden dat in sectoren waarin economisch kapitaal voorop staat moppen populairder zijn dan in sectoren waar cultureel kapitaal belangrijker is.⁸ De afkeer van moppen is dan het sterkst in die omgevingen waarin kennis van 'hoge' cultuur een belangrijke rol speelt. Dit onderscheid tussen cultureel en economisch kapitaal biedt echter niet echt een verklaring voor deze verschillen. Ik vermoed dat de achtergrond hiervan eerder gezocht moet worden in de 'bedrijfscultuur' van de verschillende sectoren: naarmate deze cultuur competitiever, hiërarchischer en 'masculiener' is, worden er meer moppen verteld – het vertellen van moppen is, zoals straks zal blijken, een tamelijk competitieve en statusgerichte vorm van communicatie.

Moppen en handel

Naast het klasse- en sekseverschil in de waardering van moppen is er bovendien een opvallend verband tussen moppen en de aard van de werkzaamheden die iemand uitvoert. Al eerder is verwezen naar de opvallende populariteit van moppen onder mensen die iets met handel van doen hebben. Dit was een van de volstrekt onverwachte bevindingen uit mijn eerste ronde interviews met de moppenliefhebbers. Van de 34 geïnterviewde moppenliefhebbers bleken twaalf (35%) te werken of gewerkt te hebben als zelfstandig winkelier, groothandelaar of vertegenwoordiger. Drie anderen hadden bovendien een vader die middenstander was geweest.⁹ In totaal hadden dus vijftien van de geïnterviewden (44%) een achtergrond in de handel. Deze relatie tussen humor en handel bestaat ook in de beeldvorming van de eigen groep. Vooral vertegenwoordigers hebben een reputatie op het gebied van humor: niet alleen wordt van vertegenwoordigers bijna verwacht dat ze een mop vertellen bij elke klant waar ze binnenkomen, er is inmiddels ook een aanzienlijk corpus van moppen over vertegenwoordigers.

Deze relatie tussen humor en handel ligt vermoedelijk in het vermogen om door middel van humor snel een band tot stand te brengen. Een grap 'breekt het ijs'. Het vertellen van een mop is niet alleen een snelle en

effectieve manier om een vriendschappelijke relatie tot stand te brengen, het is bovendien een tamelijke onpersoonlijke, en dus 'veilige' manier om dat te doen. Zonder al te veel persoonlijke openheid wordt de sfeer van vertrouwen gecreëerd die het makkelijker maakt om iets te verkopen. Het vertellen van moppen is bovendien een uiting van een verbale virtuositeit die voor handelaars van groot belang is. Mensen die iets willen verkopen moeten, meer dan andere beroepsgroepen, vertrouwen op hun verbale vaardigheid: ze moeten goed praten om mensen te kunnen overhalen, om ze te verleiden tot hun aankoop. Humor is ongetwijfeld een doeltreffend retorisch middel dat hierbij kan worden ingezet. In zijn boek over de Rijnsburger bloemenhandelaren signaleert ook Strating (1997), zonder daarbij expliciet te verwijzen naar moppen, de opvallende welbespraaktheid van de door hem onderzochte groep. En inderdaad waren de geïnterviewde moppentappers zonder uitzondering verbaal zeer vaardig: het waren niet alleen goede moppentappers, maar in het algemeen goede pratens.

Deze relatie tussen moppen en handel is ook wat mij op het spoor gezet heeft van de communicatiestijlen. Handelaars houden meer van moppen omdat moppen vertellen een vorm van communiceren is die goed past bij hun dagelijkse bezigheden: het vertellen van moppen wordt hier dus gezien als een manier van *praten*. Deze benadering verschilt van de benaderingen die gewoonlijk worden gekozen in het onderzoek naar humor, waarbij de nadruk ligt op het verband tussen de inhoud van de grap en de waardering ervan (zie bijvoorbeeld Ruch 1998). Alleen al uit het bestaan van deze 'moppentappers' blijkt echter al dat het hier niet gaat om de waardering van specifieke moppen, maar om het genre als geheel. Dit genre lijkt bovendien aan te sluiten bij een bepaalde manier van praten, die bij bepaalde beroepen lijkt te passen en in de familie lijkt te zitten. Niet alleen bleek de handel bij veel van de geïnterviewde moppentappers in de familie te zitten (driekwart van de middenstanders had ook een vader die in de middenstand zat): ook het vertellen van moppen was iets dat in de hele familie populair was (waarbij naast de vader opvallend vaak de grootvader van moederskant genoemd werd als de 'echte moppentapper' in de familie). Wat hier wordt overgeërfd is in mijn visie niet alleen een passieve voorkeur voor bepaalde soorten humor, maar een communicatiestijl die typerend is voor bepaalde families en sociale groepen.¹⁰

Het vertellen van moppen als een communicatiestijl

Het vertellen van moppen is dus een bezigheid die voornamelijk voorbehouden is aan mannen, die gebruikelijker is onder lager dan onder hoger

opgeleiden, en die relatief veel voorkomt onder middenstanders en hun familieleden. Een verklaring voor deze verschillen tussen groepen moet naar mijn mening in eerste instantie worden gezocht in de eigenschappen van de mop als *genre*. Zowel uit het kwantitatieve als het kwalitatieve onderzoeksmateriaal blijkt immers dat mensen een voorkeur hebben voor moppen in het algemeen. Dit betekent dus dat het moeilijk is om een verklaring te geven die verband houdt met de inhoud van moppen.

Het begrip communicatiestijl kan naar mijn mening verder licht werpen op zowel sekse- en klasseverschillen in de waardering van moppen, als op de hierboven gesignaleerde verbanden tussen moppen en handel. Verschillende culturen, maar ook verschillende groepen binnen een cultuur, hebben verschillende communicatiestijlen: verschillende manieren van met elkaar praten, en verschillende standaarden van wat voor soort spraak gepast is voor bepaalde gezelschappen of gelegenheden (Tannen 1984). Deze verschillen tussen communicatiestijlen zijn niet alleen terug te vinden in zeer basale aspecten van spraak zoals de snelheid waarmee mensen praten, of het al dan niet onderbreken van anderen, maar uiten zich ook in zaken die meer direct verband houden met relaties tussen mensen, zoals de neiging om spraak meer te gebruiken of te interpreteren als een manier om relaties tot stand te brengen, of juist om hiërarchieën aan te geven.¹¹

Veel bezwaren van zowel hoger opgeleiden als vrouwelijke geïnterviewden kunnen worden geïnterpreteerd als bezwaren tegen een vorm van communicatie, meer dan tegen de grappen als zodanig. Maar weinigen maakten bezwaar tegen de inhoud van de grappen, zolang deze niet kwetsend (meestal racistisch of gebaseerd op leedvermaak) waren. Waar men bezwaar tegen maakte was bijvoorbeeld dat moppentappers aandacht trokken, andere mensen geforceerd aan het lachen maakten, dat ze luidruchtig of niet persoonlijk waren. Men had, kortom, problemen met de aard van de communicatie, niet met de grap als zodanig. Deze voorkeur voor andere communicatiestijlen blijkt ook uit de beschrijvingen van de vormen van humor waar ze meer van hielden: 'persoonlijke verhalen', spontane grappen, ironische of geestige opmerkingen. Ofwel: humor die persoonlijker is dan moppen, en vaak ook aanzienlijk bondiger. Ook werd wel gezegd dat men de voorkeur gaf aan minder voorspelbare, of geforceerde vormen van humor. Dat wil zeggen: zo nadrukkelijk bedoeld als humor. Al deze opmerkingen kunnen worden gezien als bezwaren tegen moppen vertellen, of, in een formulering die bij veel hoger opgeleiden al enig onbehagen teweeg brengt: 'moppen tappen'. Het zijn bezwaren tegen een vorm van communicatie, vermoedelijk ook tegen de presentatie en tegen de vertellers, maar niet per definitie tegen de grappen zelf. Meer dan een confrontatie met een grap die je wel of niet leuk vindt, zoals in de vragenlijst, is het vertellen

van moppen een confrontatie met een specifieke sociale situatie en een sociale sfeer.

Ook de liefhebbers van moppen verwezen meer naar de vorm van communicatie dan naar de inhoud van de mop zelf. Als ik hen vroeg waarom ze van moppen hielden verwezen ze in het algemeen naar het uitwisselen van moppen met anderen:

Dus als het effentjes gezellig wordt en dan begint eigenlijk eentje en dan de anderen gelijk inhaken eigenlijk en dan effe een half uurtje lol. (logistiek medewerker, 26)

En dan als je lekker zo met een clubje onder mekaar lekker borreltje, lekker gezellig en lekker spraakwatertje op, nou dan rollen ze er helemaal uit als koek natuurlijk. (havenarbeider, 40)

En dat is het mooiste met moppen vertellen. (...) Als je met twee of drie mannen... en die anderen die vertellen ook moppen. Dat gaat het mooiste. En dan heeft hij er weer een en dan... dan komen ze boven hè? (...) Ik weet ook één over dat en dat onderwerp. En dan ga je echt een verbinding aan van moppen. (elektricien, 51)

Centraal in al deze antwoorden staat het vertellen van moppen als een bezigheid, een vorm van communicatie die voor moppeliefhebbers geldt als 'gezellig'.

Wat kenmerkt nu het vertellen van moppen als een communicatiestijl? De beste manier om dit vast te stellen is door het vertellen van moppen te vergelijken met andere vormen van humoristische communicatie. Vanuit de sociolinguïstiek, conversatie-analyse en etnomethodologie is wel onderzoek gedaan naar verschillende vormen van humoristische communicatie (Attardo 1994, 293-331; Edelsky 1993; Kotthoff 1986; 1988; Norrick 1993; 1994; Sacks 1974; Sherzer 1978; 1985; Tannen 1984). Op basis van deze studies kan het vertellen van moppen vergeleken worden met andere humoristische communicatiestijlen. Daarnaast heb ik bij de typering van moppen vertellen als een humoristische communicatiestijl gebruik gemaakt van eigen observaties van moppen vertellen en moppentellers: tijdens mijn interviews, tijdens de selecties voor 'Moppentoppers', maar ook meer informeel – de moppen die in mijn omgeving worden verteld.

Een van de al genoemde kenmerken die het vertellen van moppen duidelijk onderscheidt van andere vormen van humoristische communicatie is het onpersoonlijke karakter ervan. Een mop is nooit bedacht door de verteller, en vaak ook niet gerelateerd aan de eigen ervaring van de verteller. Dit maakt moppen onpersoonlijker dan andere vormen van humor zoals

persoonlijke anekdotes, grappige verhalen en elke willekeurige spontaan bedachte grap.

Het gaat bij moppen tappen dan ook voor alles om het vertellen: meer dan veel andere vormen van communicatie is moppen tappen een kwestie van presentatie ('performance'). Zoals alle moppenvertellers me hebben gezegd: het is niet de mop zelf waar het om gaat, maar om de manier waarop die wordt gebracht. Het vertellen is cruciaal voor de waardering van de grap, meer dan de inhoud van de grap. Bij andere vormen van humor kan het relatieve belang van de inhoud groter zijn. Bij het vertellen van moppen hoort een uitvoerige en exuberante vertelstijl, met imitatie van stemmen, accenten en allerlei gebaren. Dit maakt het vertellen van moppen ook, in vergelijking met andere vormen van humor, een uitbundige en niet erg beheerste vorm van communicatie. Meer beheerste en minder uitbundige vormen van humor zijn bijvoorbeeld ironie of understatement.

Moppen zijn bovendien nadrukkelijk humoristisch en zeer duidelijk 'geframed'. Het vertellen van een mop is een uitgesproken gestandaardiseerde vorm van communicatie, en om deze reden goed herkenbaar als een poging tot humor. Ook door het feit dat moppenvertellers vaak duidelijk 'een opvoering geven' wordt de 'framing' (Bateson 1972; Fry 1963; Goffman 1974) van de interactie als 'humor' buitengewoon onambigu. Bovendien blijven mensen tijdens het vertellen van een mop relatief lang in de humoristische 'frame', en ook hierdoor wordt de sfeer nadrukkelijk grappig. Bijna alle andere vormen van humor, met uitzondering van 'echte' komische voorstellingen op een podium, creëren een minder nadrukkelijk humoristische sfeer.

Bij een vergelijking van moppen met andere typen humor valt echter vooral het overheersende of versturende karakter ervan op. Het vertellen van moppen is, meer nog dan andere vormen van humor, een verstoring van het verloop van de communicatie, en als zodanig een relatief agressieve vorm van communicatie (Norrick 1993; 1994; Sherzer 1978; 1985). Iedere grap, zeker als deze ook nog gevolgd wordt door gelach, verstoort de normale loop van het gesprek. De taalkundige Neil Norrick heeft humor beschreven als een vorm van 'interactional aggression in disrupting topical turn-by-turn talk' (1993, 134). De grappenmaker verandert de aard van de conversatie ingrijpend en dit is vaak te interpreteren als een manier om macht over de conversatie op te eisen. Voor moppen geldt dit sterker dan voor andere vormen van humor, omdat een moppenverteller relatief lang zonder onderbreking het woord voert (op zichzelf al een teken van conversatieve macht). Dit verstoort de loop van het gesprek nog sterker dan kortere humoristische opmerkingen, of langere verhalen die wel onderbroken kunnen worden, bijvoorbeeld door vragen, of een verhaal dat door

meer mensen wordt verteld. (De inhoud van grappen kan vaak ook agressief zijn, maar dat is niet het soort agressie waar ik hier op duid: het gaat hier om de agressie in de stijl van communiceren.)

Hierdoor wordt het vertellen van moppen al snel een soort wedstrijd: juist omdat het vrij overheersend is, krijgt het vertellen van moppen vaak een competitief karakter. Dit geldt voornamelijk wanneer verschillende mensen om en om moppen vertellen, waarbij wordt geprobeerd elkaar te overtroeven: iedereen probeert grappiger te zijn dan de vorige verteller. Daar komt nog bij dat het vertellen van moppen een weinig coöperatieve vorm van communicatie is. Het vertellen van een mop is altijd een solo-optreden van de moppentverteller – totdat de volgende begint. Meer coöperatieve vormen van humor zijn bijvoorbeeld situaties waarin mensen samen uitweiden over iets grappigs (gezamenlijk een verhaal vertellen of bedenken), en goed bedoelde plagerijen (Edelsky 1993).

Dit alles maakt tenslotte, dat het vertellen van moppen ook, meer nog dan andere vormen van humor, een riskante vorm van communicatie is. Er kan grote statuswinst en -verlies geboekt worden bij het vertellen van moppen. Het succesvol vertellen van een mop – het aan het lachen maken van het publiek – is een manier om status te verwerven, maar als het misgaat betekent dit serieus gezichtsverlies. Dit geldt voor iedere poging tot humor, maar bij moppen vertellen nog meer dan bij andere vormen van humor, omdat de moppentapper een relatief lange periode aan het woord is en omdat hij buitengewoon duidelijk heeft gemaakt dat hij humoristisch bedoelt te zijn. Geestige opmerkingen of elke meer coöperatieve vorm van humor zijn aanzienlijk minder riskant.

Het vertellen van moppen onderscheidt zich dus vooral van andere vormen van humor doordat het onpersoonlijk is, uitbundig, nadrukkelijk geframed, overheersend en competitief. Hoewel ik hiermee een aantal belangrijke kenmerken van moppen heb gegeven, is dit geen uitputtende beschrijving van deze communicatiestijl. Hier is voornamelijk geprobeerd het vertellen van moppen te vergelijken met andere vormen van humor, zoals ironie, grappige verhalen, persoonlijke anekdotes, plagerij, sarcasme of overdrijving; als gekeken zou worden naar het verschil tussen het vertellen van moppen en andere vertelstijlen, of naar het verschil tussen moppen en andere vormen van communicatie in het algemeen, zouden waarschijnlijk andere kenmerken van moppen naar voren komen.

Sekse en spraak

Over verschillen in spraakgebruik tussen mannen en vrouwen bestaat een enorme hoeveelheid literatuur (Crawford 1995; Lakoff 1975; Maltz & Borker 1982; Tannen 1984; 1993; 1994). Zeer bondig samengevat komen de bevindingen op dit gebied op het volgende neer: de manier waarop vrouwen praten is in het algemeen relatief bescheiden of voorzichtig, minder agressief, en meer gericht op het creëren en onderhouden van goede relaties. Vrouwen gebruiken taal vooral voor het tot stand brengen van een band met anderen. Mannen zijn in gemengd gezelschap in het algemeen meer aan het woord dan vrouwen (in tegenstelling tot het bestaande stereotype), zijn stelliger en agressiever dan vrouwen en leggen in hun spraak meer de nadruk op het overbrengen van informatie en het markeren van statusverschillen. Het beeld dat uit dit onderzoek naar voren komt klinkt in mijn oren als een opeenstapeling van clichés van mannelijkheid en vrouwelijkheid, maar wordt bevestigd in zeer uiteenlopende studies.

Een vergelijking van de beschrijvingen van de communicatiestijlen van vrouwen met de hierboven geschetste typologie van moppen vertellen, maakt ook wel duidelijk dat het vertellen van moppen niet erg goed past bij de gemiddelde communicatiestijl van vrouwen. Moppen zijn relatief onpersoonlijk, oncoöperatief, verstorend en competitief, terwijl vrouwen juist geneigd zijn om zich coöperatief, persoonlijk, betrokken op te stellen en relatief weinig gericht zijn op status, competitie en het vaststellen van hiërarchische verhoudingen. Vrouwen zijn in hun spraak meer direct gericht op de gesprekspartner – meer ‘turn taking’, meer onderbrekingen, meer vragen – terwijl een moppenverteller juist langdurig aan het woord blijft en daarmee de controle over de conversatie tijdelijk geheel overneemt.

De sociolinguïstische benadering van mannen- en vrouwentaal is ook gebruikt voor het onderzoek van humor. Kothoff (1986) heeft bijvoorbeeld geconcludeerd uit conversatieanalyse van de gesprekken van Duitse vrouwen dat ‘Frauen scherzen über sich selbst und ihre Erfahrungen. Scherzen is für sie ein Mittel der Schaffung von Gemeinsamkeit und Intimität’ (22). Voor mannen, daarentegen, is humor een ‘Mittel der Dominanzkonstruktion’ (19). De Amerikaanse Crawford (1995, 148) suggereert iets vergelijkbaars: ‘women’s humor supports a goal of greater intimacy by being supportive and healing, while men’s humor reinforces performance goals of competition, the establishment of hierarchical relationships, and self-aggrandizement.’

Idealiter zou nu ook een vergelijking moeten komen van ander onderzoek naar de communicatiestijlen van hoger en lager opgeleiden. Helaas: naar de communicatiestijlen van verschillende klassen is praktisch geen onderzoek verricht, zeker niet in Nederland. Het enige Nederlandse onderzoek dat ik ken dat nadrukkelijk ingaat op klasseverschillen in taalgebruik kijkt voornamelijk naar meer basale aspecten van taal, zoals uitspraak en dialect (Brouwer 1989). Dit is des te verbazender omdat taalgebruik vrij algemeen wordt beschouwd als een van de meest herkenbare markeringen van klasse in Nederland. Stereotypen over klasseverschillen en taalgebruik bestaan er dan ook voldoende: de luid pratende en bulderend lachende arbeider, die schuttingwoorden niet schuwt en een sappig stadsdialect spreekt; de bankdirecteur met de aardappel in zijn keel die zijn oude corpsvrienden joviaal aanspreekt met 'kaerel'; de met veel 'eeehs' en omhaal van woorden formulerende academicus.

Een vergelijking van de interviews met hoger en lager opgeleiden geeft echter wel enkele aanwijzingen over hun communicatiestijlen, ook omdat de bezwaren tegen het vertellen van moppen, zoals al werd gezegd, vaker worden geformuleerd als een bezwaar tegen een manier van communicatie. Mensen waren vaak zeer expliciet over de typen humoristische communicatie die ze wel, of duidelijker nog, niet waardeerden. Op basis hiervan kan worden afgeleid wat gewenste dan wel ongewenste vormen van communicatie zijn. Dergelijke normen met betrekking tot communicatiestijlen geven natuurlijk geen volledig beeld van de daadwerkelijke manier waarop mensen met elkaar omgaan. Echter, op basis van de interviews en mijn waarnemingen kan ook daar wel iets over gezegd worden, zij het dat een preciezere vaststelling van klasseverschillen in communicatiestijlen een aanzienlijk nauwkeuriger analyse vereist dan ik hier kan geven (en dan binnen het bereik van dit onderzoek valt).

In het algemeen valt het mensen gemakkelijker om te zeggen waarom zij bepaalde vormen van humor niet waarderen dan waarom zij iets wel waarderen. Zoals uit de eerder aangehaalde uitspraken van de moppenliefhebbers bleek, vonden zij moppen vertellen vooral 'gezellig' en goed voor een 'leuke sfeer'. Wat sommigen van hen hier nog aan toevoegden was dat het vertellen van moppen wel leek op een vriendschappelijk 'wedstrijdje': de geïnterviewden waren zich dus zelf ook wel bewust van het competitieve element in het vertellen van moppen en leken dit wel te waarderen. Een aantal van hen bracht dit ook in verband met de speelsbeledigende manier van met elkaar omgaan ('dollen', 'afzeiken') die ook in verschillende (Britse) onderzoeken wel genoemd wordt als typerend

voor mannen uit de arbeidersklasse (Collinson 1988; Paton & Filby 1998; Willis 1977).

De hoger opgeleiden waren meestal tamelijk uitgesproken in hun bezwaren tegen moppen. Men noemde moppen vaak 'geforceerd' en 'voorspelbaar'. Deze bezwaren kunnen worden geïnterpreteerd als een bezwaar tegen wat ik de nadrukkelijk humoristische 'framing' van moppen heb genoemd. De geïnterviewden uit de hogere middenklasse leken in het algemeen de voorkeur te hebben voor minder 'nadrukkelijke' vormen van humor: ze hadden meer waardering voor ingehoudener, korte, geestige opmerkingen. Ook het nadrukkelijke 'brengen' dat bij moppen hoort is om deze reden niet erg populair bij hoger opgeleiden. Dit is ook zichtbaar bij de meer 'intellectuele' cabaretiers als Freek de Jonge, die vaak de draak heeft gestoken met het echte 'uitserveren' van grappen, en ook bewust het 'brengen' van de clou saboteert. Nog sterker is dit zichtbaar bij de nieuwste generatie VPRO-humoristen (*Jiskefet*, Arjan Ederveen), bij wie de 'framing' vaak bijna weg lijkt te vallen.

Ook vinden veel hoger opgeleiden moppen vertellen 'luidruchtig' of 'overdreven'. Deze luidruchtigheid houdt vermoedelijk verband met de uitbundigheid die toch vaak een belangrijke rol speelt bij het vertellen van moppen – de gebaren, de stemverheffing, de imitatie van accenten. Ik zou willen suggereren dat Nederlandse hoger opgeleiden vaak wat minder geneigd zijn tot uitbundigheid, eerder tot enige reserve. De tegenstelling tussen luidruchtigheid en beheersing is vermoedelijk ook de centrale tegenstelling in de meer stereotiepe beelden van klasse en taalgebruik.

Ook lijken hoger opgeleiden meer gesteld op persoonlijke inventiviteit. Dit was ook erg duidelijk in de bezwaren tegen moppen – ze wilden gewoonlijk humor die 'ergens over ging' en die 'spontaan bedacht was'. Ook bij de beschrijving van iemand met een 'goed gevoel voor humor' legden hoger opgeleiden vaak de nadruk op geestigheid, intelligentie en inventiviteit. Lager opgeleiden benadrukten vaak meer 'gezelligheid' en sociabiliteit. Dit wijst op andere prioriteiten bij de beoordeling van humor: gevatheid versus de creatie van een plezierige atmosfeer. Een centrale waarde bij hoger opgeleiden is vaak de mogelijkheid om de eigen ervaring om te zetten in een humoristisch verhaal. Dit werd treffend onder woorden gebracht door Lieneke van Schaardenburg, die haar ervaring als sociale stijger beschrijft. Zelf afkomstig uit een arbeidersmilieu, beschrijft zij dit 'tekort' in haar communicatiestijl: 'Ik beschikte niet over anekdotes of afgeronde verhalen met verrassende pointes om in gezelschap iets over mezelf te kunnen vertellen.' (Van Schaardenburg 1988, 11)

Deze voorkeur voor meer persoonlijke humor werd ook door veel vrouwen genoemd. Het is opvallend hoezeer de bezwaren van hoger opgelei-

den, ook de mannen onder hen, lijken op de bezwaren van vrouwen. De belangrijkste redenen waarom het vertellen van moppen niet erg goed te combineren lijkt met de communicatiestijlen van hoger opgeleiden zijn voor een belangrijk deel ook de redenen waarom vrouwelijke communicatiestijlen niet goed combineren met moppen vertellen: voorspelbaar, onpersoonlijk. In het algemeen lijken de typering van een 'vrouwelijke communicatiestijl' ook wel van toepassing op de hogere middenklasse (en daarin met name de sectoren met veel 'cultureel kapitaal'). Mijn indruk is dat hoger opgeleiden, evenals vrouwen, geneigd zijn om in communicatie minder de nadruk te leggen op statusverschillen. Men is in de hogere middenklasse nogal gevoelig voor verwijzingen naar statusverschillen en probeert deze zo min mogelijk te benadrukken. Dit is ook zichtbaar in de communicatie: in de dagelijkse omgang lijkt men communicatie die nadrukkelijk competitief is, of die statusverschillen sterk markeert, te mijden (zie bijvoorbeeld ook de voorliefde voor tutoyering, ook in situaties waar zonder meer sprake is van machtsverschil, zoals tussen leraren en leerlingen). De geïnterviewde hoger opgeleiden leken in het algemeen geneigd om meer 'coöperatief' te communiceren: meer vragende formuleringen, minder stellige uitspraken, meer 'turn taking', meer vragen om bevestiging van wat ze zeiden – allemaal zaken die kenmerkend worden geacht voor vrouwelijke communicatie. De moppenliefhebbers, en ook de meeste lager opgeleiden waren juist buitengewoon stellig, bleven langer aan het woord, stelden geen tegenvragen en benadrukten in het gesprek vaak sterk hun eigen competentie.

In veel opzichten is de manier waarop hoger opgeleiden praten (en zich in het algemeen gedragen) te karakteriseren als 'vrouwelijk', of althans: minder nadrukkelijk mannelijk. Ik heb al eerder verwezen naar een mogelijke verklaring hiervoor: het feit dat vrouwen- en mannen domeinen minder gescheiden zijn in de cultuur van de hogere middenklasse. Verschillende auteurs hebben ook gewezen op het feit dat het meer gecultiveerde gedrag van de hogere klassen in de ogen van lagere klassen wel wordt gezien als 'vrouwelijk'. Bourdieu (1989; 1991, 99-100) heeft hier ooit over geschreven dat de spraakstijlen en het meer gecultiveerde of beheerste gedrag van 'bourgeois' Fransen door handarbeiders vaak gezien worden als enigszins verwijfd. Omgekeerd wordt het uitgesproken masculiene gedrag in hogere strata vaak weer gezien als 'ruw' en weinig geciviliseerd. Het vertellen van moppen is wellicht ook 'slechte smaak' in de ogen van de middenklasse juist omdat het zo nadrukkelijk masculien is.

Besluit

Wat ik in het laatste deel van dit artikel heb gedaan was in feite een herformulering van de bezwaren tegen deze moppen in termen van het begrip 'communicatiestijl'. Hiermee hoop ik te hebben aangetoond dat dit begrip nuttig is bij het begrijpen van deze bezwaren, en daarmee ook met het inzichtelijk maken van de opvallende verschillen in beoordeling van moppen. Het feit dat iemand een andere manier van communicatie heeft, dan wel prefereert, leidt niet alleen tot miscommunicatie en onbegrip, maar ook tot onbehagen, weezin of gêne.

Uiteraard kunnen ook individuele moppen deze gevoelens oproepen. De inhoud van een mop, en de humoristische techniek, spelen wel degelijk een belangrijke rol bij de waardering van humor. Zelfs de meest rabiate moppenhater moet soms toch lachen om een uitzonderlijk goede mop, en zelfs de grootste liefhebber maakt soms bezwaar tegen een uitgesproken flauwe of grove mop. Echter, de inhoud van moppen hangt ook weer sterk samen met de verspreiding ervan. De mop is een genre dat sterk beperkt blijft tot bepaalde sociale groepen; en waarschijnlijk weerspiegelen moppen dan ook voornamelijk het wereldbeeld van diegenen die veel moppen vertellen. Het is dus niet zonder meer zo dat deze humor een 'spiegel' is van de maatschappij, zoals vaak wordt gesteld door humor-onderzoekers (zoals Zijdeveld 1983) – grappen zijn eerder een weerspiegeling van het wereldbeeld van die groepen in de maatschappij die deze grappen maken, verspreiden of vertellen. Dit is wellicht duidelijker bij cabaretiers, die zichzelf vaak presenteren als deel van een bepaalde sociale groep, of bij humoristische televisieprogramma's, die vaak ook worden geproduceerd voor een bepaalde groep. Moppen worden geproduceerd en gereproduceerd dóór bepaalde groepen, zonder dat zij zich er van bewust zijn dat ze dat doen als lid van een groep, of voor een bepaalde groep.

Echter, deze beperktheid tot bepaalde sociale groepen heeft een duidelijke invloed op de onderwerpen en het perspectief van de moppen. En ook dit is vermoedelijk een reden waarom vrouwen en hoger opgeleiden moppen minder leuk vinden, zelfs in geschreven vorm. Naast het feit dat ze het genre niet op prijs stellen, kost het hun meer moeite zich te identificeren met de inhoud van de grappen – die voornamelijk een neerslag vormt van de belevingswereld van mannen en lager opgeleiden. Immers, een van de voornaamste redenen voor het waarderen van een grap – niet het genre, maar elke individuele grap – is de mogelijkheid om iets in deze grap te herkennen, om zich er mee te kunnen identificeren: verwijzingen naar een herkenbare setting of situatie, naar bekende personen, een gedeelde opinie, of de aanwezigheid van een hoofdpersoon waarin men zichzelf

makkelijk kan verplaatsen. (Dit, overigens, is ook een reden waarom de beoordeling van absurde grappen niet zo nadrukkelijk correleerde met de andere grappen: absurditeit biedt altijd zeer beperkte mogelijkheden voor identificatie.) Lager opgeleiden en mannen vinden in moppen hun attitudes en meningen dan ook meer weerspiegeld dan hoger opgeleiden en vrouwen; en ook om deze reden is hun waardering voor moppen groter.

Noten

1. Onder 'mop' wordt hier verstaan: een kort humoristische verhaaltje met aan het eind altijd een onverwachte komische wending: de clou. De thema's, personages en settings van de mop zijn in hoge mate gestandaardiseerd.

2. De respons is in Nederland nooit erg hoog, maar zelfs voor Nederlandse begrippen gaat het hier om een lage respons. Er is hiervoor een aantal redenen te bedenken: het onderwerp humor maakt een niet erg 'nuttige' indruk en dit kan meegespeeld hebben bij de beslissing al dan niet mee te werken aan het onderzoek. Daarnaast werden de respondenten volledig aselekt uitgekozen; de vragenlijst was hun niet toegestuurd op basis van een bepaald specifiek, meer persoonsgebonden kenmerk: ook dit beïnvloedt de respons vaak negatief. Bovendien waren verschillende mensen geschokt door bepaalde moppen in de vragenlijst; ook dit heeft vermoedelijk de respons negatief beïnvloed. Een ander probleem was dat er weinig financiële ruimte was om de respons verder te stimuleren; iedereen heeft één herinnering gekregen; er was geen mogelijkheid om geldbedragen of andere 'beloningen' aan te bieden. Wat de invloed van de lage respons is op de resultaten, is moeilijk te beoordelen. Er is een relatief hoge respons van hoger opgeleiden en mannen, maar dit schijnt vrij algemeen te zijn bij survey-onderzoeken. De verdelingen van leeftijd, gezins-

grootte, regio, religie en inkomens van de respondenten liggen vrij dicht bij de gegevens van de Nederlandse bevolking als geheel. Het is echter goed mogelijk dat de respondenten op een ander gebied verschillen van de Nederlandse bevolking: zo kan ik mij voorstellen dat het hier gaat om een groep die relatief positief staat tegenover moppen, of tegenover humor in het algemeen.

3. De score van elke afzonderlijke mop correleerde significant met gemiddeld 31,26 van de 34 andere moppen (ofwel 92%). Factoranalyse (gebaseerd op deze correlaties) van de scores van de moppen resulteerde in een drie-factoroplossing, waarbij alle moppen laadden op de eerste factor. Ook dit wijst op een sterk verband tussen de scores op de verschillende moppen. Op de tweede factor laadden de absurde grappen positief, de kwetsende en grove moppen negatief. Op de derde factor laadden uitsluitend de langere verhalende moppen. De totale verklaarde variantie van de factoranalyse was ruim 40%.

4. Met 'hoger opgeleiden' wordt hier in het algemeen bedoeld: personen met een afgeronde hoger beroepsopleiding of universiteit. Meer losjes wordt deze aanduiding ook gebruikt voor wat ik zal noemen de 'hogere middenklasse'. De indruk die ik krijg uit Nederlandse literatuur over klasse (voor een overzicht hiervan zie Dronkers & Ultee 1995a) is

dat er in het Nederlandse klassensysteem een duidelijke 'barrière' ligt tussen de hogere en de lagere middenklasse, ofwel tussen hooggeschoolde en lager/ of middelbaar geschoolde hoofdarbeid (Ganzeboom & Luijkx 1995, 24; Dronkers & Ultee 1995b, 306). De grens tussen handarbeid en lagere hoofdarbeid (verkoop, administratief werk, etc.) is minder duidelijk: deze wordt bijvoorbeeld in de loop van een carrière vrij eenvoudig overschreden (De Graaf & Luijkx 1995). Ook in levensstijl en cultuurconsumptie lijkt er een duidelijk verschil te bestaan tussen hoger en lager opgeleiden (Ganzeboom 1989; Kraaykamp & De Graaf 1995).

5. Het vertellen van moppen lijkt ook in andere landen overwegend het domein van mannen te zijn. (Crawford 1995; Kaufman 1991; Kotthoff 1988; Lakoff 1975; Walker 1988). Wat betreft de klassegebondenheid van het vertellen van moppen lijken er aanzienlijke verschillen te bestaan tussen landen. Humor-onderzoekers afkomstig uit de VS, Canada of Israël reageren vaak erg verbaasd op de suggestie dat het vertellen van moppen iets met klasse te maken zou hebben. Ik heb ook de indruk dat het vertellen van moppen in deze landen ook in universitaire kringen wat minder ongebruikelijk is dan in Nederland. In de meeste West-Europese landen lijkt de waardering voor moppen, net als in Nederland, meer klassegebonden.

6. De respondenten zijn uit de personen die de vragenlijst hebben ingevuld geselecteerd. Selectie geschiedde op basis van de drie variabelen sekse, opleidingsniveau (hoog, midden, laag), en beoordeling van de moppen in de vragenlijst (hoog, gemiddeld, laag). In de uiteindelijk geselecteerde groep waren alle mogelijke combinaties van deze drie variabelen ongeveer gelijkmatig aanwezig.

7. Over culturele verschillen tussen

klassen is in Nederland weinig geschreven. Het onderzoek dat er is, is merendeels kwantitatief onderzoek naar verschil in consumptiepatronen, stemgedrag, waardenoriëntaties, cultuurparticipatie en dergelijke (zie bijv. Dronkers & Ultee 1995a; Ganzeboom 1988; 1989). Dergelijk onderzoek biedt slechts zeer beperkt zicht op klassecultuur en cultuurverschillen tussen klassen. De enige mij bekende kwalitatieve onderzoeken waarin ook aandacht wordt besteed aan klasseculturen in Nederland zijn Brands 1995; Van Schaardenburg 1988. Ook Brinkgreve & Van Stolk 1997 valt te lezen als een onderzoek naar klassecultuur.

8. Bij de vragenlijst bleek de waardering van moppen negatief te correleren met een maat voor 'cultureel kapitaal' gebaseerd op beroep van de respondent (Ganzeboom e.a. 1987a). Tussen economisch kapitaal en de waardering van moppen werd geen relatie gevonden.

9. Van twee van de geïnterviewde moppentappers is het beroep van de vader mij niet bekend.

10. Ik besef dat hier sprake is van een zekere inconsistentie tussen de methode en de verklaring: in de vragenlijsten wordt gevraagd naar de beoordeling van moppen op papier, zonder sociale context, terwijl ik in de interpretatie juist de nadruk leg op het vertellen van moppen als een vorm van communicatie. Om een aantal redenen heb ik toch voor deze methode gekozen. Om te beginnen is een vragenlijst, zoals al eerder gezegd, de beste methode om verschillen tussen groepen op het spoor te komen. Dit geldt zeker voor klasseverschil, waar mensen zich vaak niet van bewust zijn, en waarvan ze bovendien de neiging hebben om het bestaan te ontkennen. Cijfermateriaal kan dergelijke verschillen 'hard maken' op een manier waarop andere methoden dat niet kunnen; het heeft daardoor een (deels wellicht illusoire) bewijs- en over-

tuigingskracht die andere methoden niet hebben. Ook gezien het feit dat ik mij internationaal nogal eens moet verstaan met psychologen is het niet onverstandig om ook iets kwantificeerbaars te hebben. De interviews zijn echter een betere manier om zicht te krijgen op de achtergrond van deze verschillen, en deze zijn dan ook de belangrijkste bron voor dit deel van mijn onderzoek. De methode die bij uitstek geschikt is voor het onderzoeken van communicatiestijlen is de sociolinguïstische: nauwgezette observatie in kleine groepen. Dit heb ik enkele keren gedaan (bijvoorbeeld bij de selectie voor 'Moppentoppers'). Hiertegen zijn echter ook weer veel bezwaren in te brengen, niet het minst dat deze methode weer nauwelijks te combineren is met vergelijking tussen groepen. Daarnaast is er een aantal redenen op basis waarvan ik verwachtte (blijkbaar terecht) dat sekse- en klasseverschillen ook in een vragenlijst naar voren zouden komen, ook los van directe face to face interactie. Om te beginnen hebben smaakoordelen de neiging te verzelfstandigen: mensen hebben hun oordeel over moppen al klaar, ook wanneer ze niet direct met een mop of een moppenverteller worden geconfronteerd. Bovendien is het zo dat de inhoud van de moppen ook voor een deel weer wordt bepaald door de groepen die deze het meest vertellen:

en dus zal de inhoud van moppen groepen die niet veel moppen vertellen vermoedelijk weer minder aanspreken. Daar komt nog bij dat een geschreven mop ook op papier nog veel kenmerken heeft van een mondeling over te dragen genre: een mop wordt altijd opgeschreven in spreektaal en zal dan ook sneller doen denken aan de bijbehorende 'communicatieve situatie'.

Ten slotte: in andere delen van dit onderzoek wil ik ook ingaan op de inhoud van moppen. Daarbij staat niet de communicatieve kant van de mop, maar de verschillen tussen individuele grappen centraal. Hierbij zijn de resultaten van de vragenlijst weer zeer bruikbaar.

11. Ik heb dit begrip ontleend aan het werk van sociolinguïsten als Tannen (1984; 1993; 1994) en Lakoff (1975). Hoewel in eerste instantie ontwikkeld voor etnische verschillen, wordt het tegenwoordig veel gebruikt voor het verklaren van verschillen in spraak tussen mannen en vrouwen. Ook wordt het wel gebruikt bij de analyse van klasseverschillen in communicatiestijlen (hoewel bijna altijd in verband met sekse en etniciteit). In dit opzicht sluit het ook wel aan bij het werk van Bourdieu over verschillen in taalgebruik tussen klassen (1989a; 1991) en zijn begrip 'linguïstisch kapitaal'.

Literatuur

- Attardo, Salvatore, 1994, *Linguistic Theories of Humor*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Bateson, Gregory, 1972, *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books.
- Bourdieu, Pierre, 1984, *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre, 1989, De economie van het linguïstisch ruilverkeer. In: *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Gennep.
- Bourdieu, Pierre, 1991, *Language and Symbolic Power*. Oxford: Polity Press.

- Brands, J., 1992, *Die hoeft nooit meer wat te leren. Levensverhalen van academici met laaggeschoolde ouders*. Nijmegen: SUN.
- Brinkgreve, Christien & Bram van Stolk, 1997, *Van huis uit. Wat ouders aan hun kinderen willen meegeven*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Brouwer, Demis, 1989, *Gender Variation in Dutch. A Sociolinguistic Study of Amsterdam Speech*. Dordrecht: Foris.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1992, *Standaard Beroepen Classificatie 1992*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Collinson, D., 1988, Engineering Humour. Masculinity, Joking and Conflict in Shop-floor Relations. *Organization Studies*, 9, 181-199.
- Crawford, Mary, 1989, Humor in Conversational Context. Beyond Biases in the Study of Gender and Humor. In: Rhoda K. Unger (ed.), *Representations: Social Constructions of Gender*, 155-166. Amityville: Baywood Publishing Company.
- Crawford, Mary, 1995, *Talking Difference. On Gender and Language*. London: Sage.
- Dronkers, Jaap & Wout Ultee (red.), 1995a, *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Dronkers, Jaap & Wout Ultee, 1995b, Herkomst en bestemming, vrijheden en de politiek: een terugblik. In: Dronkers & Ultee (red.), *Verschuivende Ongelijkheid in Nederland*, 303-325.
- Edelsky, Carole, 1993, Who's Got the Floor? In: Deborah Tannen (ed.), *Gender and Conversational Interaction*, 189-227. New York: Oxford University Press.
- Erickson, R., J.H. Goldthorpe & L. Portocarero, 1979, Intergenerational Class Mobility in Three West European Countries. *British Journal of Sociology* 10, 415-441.
- Ganzeboom, Harry, 1988, *Leefstijlen in Nederland: een verkennende studie*. Rijswijk: Sociaal en cultureel Planbureau.
- Ganzeboom, Harry, 1989, *Cultuurdeelname in Nederland: een empirisch-theoretisch onderzoek naar determinanten van deelname aan culturele activiteiten*. Assen: Van Gorcum.
- Ganzeboom, Harry, Paul de Graaf & Matthijs Kalmijn, 1987a, De culturele en de economische dimensie van beroepsstatus. *Mens en maatschappij* 62 (2), 153-175.
- Ganzeboom, Harry & R. Luijkx, 1995, Intergenerationele beroepsmobiliteit in Nederland. Patronen en historische veranderingen. In: Dronkers & Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*, 14-30.
- Ganzeboom, H., R. Luijkx, J. Dessens, P. de Graaf, N.D. de Graaf, W. Jansen & W. Ultee, 1987b, Intergenerationele Klassemobiliteit in Nederland tussen 1970 en 1985. *Mens en Maatschappij* 62 (1), 17-43.
- Graaf, P.M. de & R. Luijkx, 1995, Beroepsmobiliteit gedurende de carrière. In: Dronkers & Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*, 67-80.
- Goffman, Erving, 1974, *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Kaufman, Gloria, 1991, *In Stitches. A Patchwork of Feminist Humor and Satire*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kotthoff, Helga, 1986, Scherzen und Lachen in Gesprächen von Frauen und Männern. *Der Deutschunterricht—Beiträge zu seine Praxis und Wissenschaftliche Grundlegung* 38 (3), 16-28.

- Kotthoff, Helga, 1988, *Das Gelächter der Geschlechter. Humor und Macht in Gesprächen von Frauen und Männern*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- Kraaykamp, G. & N.D. de Graaf, 1995, Sociale differentiatie in materiële en cultuurconsumptie: een kwestie van leefstijl. In: Dronkers & Ultee (red.), *Verschuivende Ongelijkheid in Nederland*, 223-246.
- Lakoff, Robin, 1975, *Language and Woman's Place*. New York: Harper and Row.
- Maltz, Daniel & Ruth Borker, 1982, A Cultural Approach to Male-Female Miscommunication. In: John Gumperz (ed.), *Language and Social Identity*, 195-216. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norricks, Neil, 1993, *Conversational Joking. Humor in Everyday Talk*. Bloomington: Indiana University Press.
- Norricks, Neil, 1994, Involvement and joking in conversation, *Journal of Pragmatics* 22, 409-430.
- Ruch, Willibald (ed.), 1998, *The Sense of Humor. Explorations of a Personality Characteristic*. Berlijn: Walter de Gruyter.
- Paton, George E.C. & Ivan L. Filby, 1996, Humour at Work and the Work of Humour. In: George E.C.Paton, Chris Powell & Stephen Wagg, *The Social Faces of Humour: Practices and Issues*, 105-138. Aldershot: Arena.
- Sacks, Harvey, 1974, An Analysis of a Joke's Telling in Conversation. In: Bauman, Richard & Joel Sherzer (eds.), *Explorations in the Ethnography of Speaking*, 337-353. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schaardenburg, Lieneke van, 1988, *Meisjes uit mijn straat. Op zoek naar onze sociale kansen en ambities*. Amsterdam: Van Gennep.
- Sherzer, Joel, 1978, Oh! That's a pun and I didn't mean it. *Semiotica* 22, 335-350.
- Sherzer, Joel, 1985, Puns and Jokes. In: Teun A. van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis. Volume 3: Dialogue and Discourse*, 213-222. London: Academic Press.
- Strating, Alex, 1997, *De lijnrijders van Rijnsburg: een antropologische studie van bloemenhandel, verwantschap en identiteit*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Tannen, Deborah, 1984, *Conversational Style. Analyzing Talk among Friends*. Norwood: Ablex.
- Tannen, Deborah, 1994, *Gender and Discourse*. New York: Oxford University Press.
- Tannen, Deborah (ed.), 1993, *Gender and Conversational Interaction*. New York: Oxford University Press.
- Walker, Nancy, 1988, *A Very Serious Thing. Women's Humor and American Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Werfhorst, Herman van de, Gerben Kraaykamp & Nan Dirk de Graaf, 1997, Opleidingsrichting en leefstijl. Het belang van opleidingshulpbronnen versus beroepskenmerken voor leefstijlkeuzes. *Mens en Maatschappij* 72 (4), 335-351.
- Willis, Paul, 1977, *Learning to Labour. How Working Class Kids get Working Class Jobs*. Londen: Saxon House.
- Zijderveld, Anton, 1983, The Sociology of Humour and Laughter. *Current Sociology* 31.